

УДК 94 (430) «1525–1580»

Сергій Каріков*
(Харків)

ЗМІНИ В ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ СИСТЕМІ ОСВІТИ КУРФЮРШЕСТВА САКСОНСЬКОГО ЗА ЧАСІВ КОНФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ

У статті проаналізовано трансформації саксонських шкіл та університетів в умовах конфесіоналізації XVI століття. Схарактеризовано основні зміни у навчальній програмі, проблеми фінансування навчальних закладів, їх відносини з владою. Визначено, що територіальна система освіти протягом конфесійної доби стає важливим соціальним інститутом, засобом впливу влади на суспільство.

Ключові слова: конфесіоналізація, Реформація, Священна Римська імперія, курфюршество Саксонське, освіта, школа, університет.

В статье проанализированы трансформации саксонских школ и университетов в условиях конфессионализации XVI века. Охарактеризованы основные изменения в учебной программе, проблемы финансирования учебных заведений, их отношения с властью. Определено, что территориальная система образования на протяжении конфессиональной эпохи становится важным социальным институтом, средством влияния власти на общество.

Ключевые слова: конфессионализация, Реформация, Священная Римская империя, курфюршество Саксонское, образование, школа, университет.

In the article the transformations of Saxony schools and universities in the conditions of the confessionalization of XVIth century are analyzed. The main changes in an school program, problems of financing of educational establishments, their relationships with authority are characterized. It is defined that the territorial educational system during confessional age has become an important social institute, the mean of influence of authority on society.

Keywords: confessionalization, Reformation, Holy Roman Empire, Electoral District of Saxony, education, school, university.

* **Сергій Каріков** — кандидат історичних наук, доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін Національного університету цивільного захисту України (Харків).

Розглядаючи трансформації соціальних інститутів німецького суспільства раннього Нового часу, дослідник не повинен оминати увагою сферу освіти. Вплив Реформації на зміни у свідомості різних соціальних верств є незаперечним. Наслідком цих змін стали зрушення в системі навчання та виховання, що охопили всі німецькі території — як ті, населення котрих масово підтримало євангелічний рух, так і ті, де католицизм зберіг провідні позиції.

На цей час розвиток системи освіти в німецьких землях в епоху Реформації знайшов відображення в низці узагальнюючих праць¹. Водночас порівняно менш дослідженими є процеси розбудови освітніх закладів у різних територіях Німеччини протягом конфесійної доби. Регіоналізація суспільного життя — логічний наслідок політичної роздробленості Священної Римської імперії — позначилася і на діяльності німецьких шкіл та університетів. Ці заклади відіграли помітну роль у подіях конфесіоналізації XVI ст. Тому є актуальним звернення до подій розбудови територіальної системи освіти Німеччини конфесійної епохи.

У межах нашої розвідки головну увагу приділено розвитку шкіл та університетів курфюршества Саксонського. Воно посідало одне з центральних місць у конфесійно-політичних перетвореннях на території Священної Римської імперії раннього Нового часу. Мета роботи — визначити головні зміни в територіальній системі освіти (початкової, середньої, вищої) Саксонії за часів конфесіоналізації. Хронологічно стаття охоплює події 1525–1580 рр. — від завершення Селянської війни в Німеччині, після якої почали окреслюватися контури нових конфесійних структур, до ухвалення Великого Саксонського церковного статуту, який офіційно закріпив низку принципових зрушень в освітній сфері, визначених подіями конфесіоналізації. Головними джерелами дослідження є матеріали візитацій, церковні та шкільні статuti курфюршества Саксонського. Крім того, враховуючи зміни кордонів між володіннями у цьому регіоні (у зв'язку з переходом частини земель від ернестинської до альбертинської лінії правлячої династії Веттінів після Шмалькальденської війни), нами залучено і деякі матеріали, які характеризують розвиток освіти в тій частині герцогства Саксонського, що пізніше потрапила під контроль курфюрста.

У першій половині 20-х рр. XVI ст. освітні заклади Німеччини перебували у кризовому стані, зумовленому руйнуванням старих соціальних структур, що визначали розвиток навчання та виховання протягом Середньовіччя. Реформатори виступали проти домінування Католицької Церкви в освітній сфері, проте

¹ *Heppe H.* Geschichte des deutschen Volksschulwesens / H. Heppe. — Gotha: Perthes, 1858. — Bd. 1; *Hahn F.* Die evangelische Unterweisung in den Schulen des 16. Jahrhunderts / F. Hahn. — Heidelberg: Quelle und Meyer, 1957; *Hettwer H.* Herkunft und Zusammenhang der Schulordnungen vom 16. bis 18. Jahrhundert / H. Hettwer. — Mainz: Hase und Koehler, 1965; *Fraas H.-J.* Katechismustradition: Luthers kleiner Katechismus in Kirche und Schule / H.-J. Fraas. — Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1971; *Hammerstein N.* Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte / N. Hammerstein. — München: Beck, 1996. — Bd. 1; *Kreiker S.* Armut, Schule, Obrigkeit: Armenversorgung und Schulwesen in den evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts / S. Kreiker. — Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte, 1997.

на практиці це призводило до руйнування системи матеріального забезпечення шкіл та університетів, а також до падіння престижу освіти в очах учнівської й студентської молоді. Зокрема, у 1526 р. до Ростоцького університету вступило тільки 5 студентів, до Ерфуртського — 13, а Грейфсвальдський університет взагалі був закритий з 1526 до 1538 рр.².

Не було винятком і курфюршество Саксонське. Віттенберзький рух 1521–1522 рр. спричинив вплив студентів з місцевого університету. Саме студенти, разом із бюргерами, брали участь у заворушеннях у листопаді–грудні 1521 р., під час яких була сформульована перша міська програма реформаційних перетворень³. Наступного року внаслідок виступів радикального бюргерства, очолюваних професором Андреасом Карлштадтом, учитель Георг Мор змушений був погодитися на те, щоб батьки забрали дітей із міської школи, яка після цього була закрита⁴. І хоча невдовзі діяльність віттенберзької школи за ініціативи новообраного міського проповідника Йоганна Бугенхагена була відновлена, це не вирішило всіх питань розвитку освіти в регіоні. Особливо складною ситуація була в сільській місцевості, де рівень освіченості традиційно залишався нижчим ще з часів Середньовіччя.

Подолання кризи вимагало невідкладних заходів. Вони почали здійснюватися у річці загальної політики євангелічних князів, які ще під час Селянської війни були зацікавлені у викоріненні впливу ідей Томаса Мюнцера серед парафіяльних священнослужителів⁵. Перші візитації, проведені на території курфюршества Саксонського у 1526 рр., переконливо довели необхідність урегулювання проблем освіти на місцях. Проповідник з Готи Фрідріх Міконій, який брав участь у цих заходах, у своєму звіті запропонував, зокрема, фінансово підтримувати існуючі школи і дбати про відкриття нових навчальних закладів⁶. Надалі в межах курфюршества Саксонського загальний порядок здійснення візитацій було визначено інструкцією курфюрста Йоганна Постійного (1525–1532) від 16 червня 1527 р.

Необхідність виконання розпоряджень курфюрста зумовила створення «Настанови візитаторів пасторам курфюршества Саксонського», написаної Філіпом Меланхтоном. Розділ «Про школи» цього документа, що іноді визначається дослідниками як Саксонський шкільний статут 1528 р. (хоча остання назва в самому тексті «Настанови візитаторів...» і не фігурує), безпосередньо стосу-

² Голубкин Ю.А. Первые визитации в курфюршестве Саксонском / Ю.А. Голубкин // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. — 2002. — № 566: Історія. — Вип. 34. — С. 69.

³ Дятлов В.О. Реформи і Реформація у Німеччині (XV–XVI століття) / В.О. Дятлов. — Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, 2010. — С. 222.

⁴ Brecht M. Martin Luther: Ordnung und Abgrenzung der Reformation 1521–1532 / M. Brecht. — Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1989. — S. 140.

⁵ Steinmetz M. Deutschland von 1476 bis 1648 (Von der frühbürgerlichen Revolution bis zum Westfälischen Frieden) / M. Steinmetz. — Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1965. — S. 177.

⁶ Голубкин Ю.А. Первые визитации в курфюршестве Саксонском / Ю.А. Голубкин // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. — 2002. — № 566: Історія. — Вип. 34. — С. 69.

вався устрою освітніх закладів у регіоні. З цього часу важливою складовою євангелічних церковних статутів стають шкільні статuti⁷. Цей правовий статус зберігається до середини XIX ст.⁸. Така ситуація, на нашу думку, засвідчує важливе місце розбудови територіальної системи освіти на засадах євангелізму у загальному процесі лютеранської конфесіоналізації. Тож спробуємо з'ясувати, як відбувалося реформування цієї системи.

Меланхтон визначив низку принципів устрою реформованої школи. У розділі «Про школи» було розкрито загальну мету освіти, яка, на думку реформатора, полягає в підготовці людей, здатних проповідувати євангелічне учення, а також у підготовці фахівців для ведення справ світської влади. Виконання зазначених завдань покладалося на «латинську» школу — тип освітнього закладу, який існував уже в Середньовіччі, проте у період становлення лютеранства (фактично — як нової конфесії) мав бути реформований на засадах євангелізму.

Запропоновані Меланхтоном нововведення передбачали поділ учнів на три групи залежно від рівня їхніх знань, дотримання простоти та доступності у навчанні. Остання вимога мала бути реалізована завдяки поєднанню авторитету Святого Письма з увагою до кращих надбань античної словесності. Водночас Меланхтон радив уникати надмірного захоплення класикою — зокрема, він не рекомендував поєднувати у школі вивчення латини з давньогрецькою і давньоєврейською мовами, вважаючи надмірне розмаїття навчальних дисциплін не тільки не корисним, а навіть шкідливим⁹.

Сформульовані Меланхтоном принципи навчання стали основою подальшої розбудови євангелічних шкіл Саксонії, що засвідчують більш пізні джерела. Зокрема, візитаційні статті 1539 р. наголошують, що проповідник має закликати всіх віруючих відправляти дітей до школи. У цьому документі було збережено принцип поділу учнів на три групи, кожна з яких вивчає певне коло дисциплін. У першій групі головними дисциплінами є читання (як Святого Письма, так і латинських авторів — Доната і Катона), письмо й музика. У другій групі основним навчальним предметом стає граматики. На цьому рівні учні знайомляться з творами Езопа, Овідія, Теренція, Плавта, Петра Мозелляна, діалогами Еразма Роттердамського. Нарешті, у третій групі передбачено вивчення діалектики й риторики; навчальний матеріал охоплює твори Цицерона та Вергілія. Щотижня учні мали брати участь у відправі богослужіння¹⁰. Було передбачено,

⁷ Tokuzen J. Pädagogik bei Luther / J. Tokuzen // *Leben und Werk Martin Luthers von 1526 bis 1546*. — Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1983. — Bd. 1. — S. 324.

⁸ Scheible H. Die Reform von Schule und Universität in der Reformationszeit / H. Scheible // *Lutherjahrbuch. Organ der internationalen Lutherforschung*. — 1999. — 66. Jg. — S. 251.

⁹ Unterricht der Visitatoren an die Pfarrherrn im Kurfürstentum Sachsen / H.-U. Delius [Hg.] // *Martin Luther. Studienausgabe*. — Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1983. — Bd. 3. — S. 402–462.

¹⁰ Blanckmeister F. Sächsische Kirchengeschichte / F. Blanckmeister. — Dresden: Sturm, 1899. — S. 148.

що заняття, присвячені вивченню основ християнського віровчення відбуваються щосередини або щосуботи¹¹.

Отже, навчання в реформованих «латинських» школах до певної міри нагадувало структуру середньовічного «тривіуму», однак суттєво відрізнялося за змістом дисциплін. Синтез гуманістичних та реформаційних ідей, неодноразово відзначений дослідниками євангелічної системи освіти¹², мав сприяти подальшим конфесійним перетворенням.

Досягнення цієї мети мали забезпечити і новостворені освітні заклади. Новим типом навчальних закладів, що може бути віднесений до рівня середньої освіти, стали «князівські» школи, засновані 1543 р. у Мейссені, Мерзебурзі (з 1550 р. була перенесена до Грімми) та Пфорті за розпорядженням герцога Моріца Саксонського. Заняття у цих школах мали тривати 6 років, забезпечуючи відповідну підготовку до подальшого навчання в університеті, тому тут вивчалась не тільки латина, а й грецька мова¹³. Окрім мовної підготовки і традиційних «семи вільних мистецтв», у цих закладах увага приділялась вивченню Біблії, лютеранського Катехізиса, релігійно-догматичних текстів, а також географії й історії¹⁴. Учні, які вчилися у «князівських» школах, окрім харчування, отримували також одяг, книги та папір для навчання. Було передбачено, що кожна така школа утримує спеціально призначеного проповідника для відправи євангелічного богослужіння. Для лікування і нагляду за хворими учнями при «князівських» школах створювались шпиталі. У школі в Мейссені мали навчатись 60 дітей, у Мерзебурзі — 70, у Пфорті — 100¹⁵. Відповідно, в останній школі штат педагогів було збільшено на одну особу: крім магістра (ректора) і кантора, навчання дітей тут здійснювали троє (а не двоє) бакалаврів.

¹¹ *Hahn F.* Die evangelische Unterweisung in den Schulen des 16. Jahrhunderts / F. Hahn. — Heidelberg: Quelle und Meyer, 1957. — S. 31.

¹² *Паульсен Ф.* Исторический очерк развития образования в Германии / Ф. Паульсен. — М.: Тип. товарищества Н.Д. Сытина, 1908. — С. 76; *Гаврюшенко А.А.* Филипп Меланхтон: гуманист и реформатор (1517–1524 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук / А.А. Гаврюшенко; Харьковский государственный университет им. А.М. Горького. — Харьков, 1988. — С. 22; *Тронь А.В.* Гуманистическое обучение в понимании Рудольфа Агриколы и Филиппа Меланхтона / А.В. Тронь // Европейская педагогика от античности до Нового времени. — М.: Изд. ИТП и МИО РАО, 1994. — Ч. 3. — С. 54; *Hofmann F.* Philipp Melanchthon und die zentralen Bildungsprobleme des Reformationsjahrhunderts / F. Hofmann // Philipp Melanchthon. Humanist, Reformator, Praeceptor Germaniae. — Berlin: Akademie-Verlag, 1963. — Bd. 1. — S. 104; *Steinmetz M.* Deutschland von 1476 bis 1648 (Von der frühbürgerlichen Revolution bis zum Westfälischen Frieden) / M. Steinmetz. — Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1965. — S. 187.

¹³ *Thomas R.* Die Neuordnung der Schulen und der Universität Leipzig / R. Thomas // Das Jahrhundert der Reformation in Sachsen. — Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1989. — S. 125.

¹⁴ *Steinmetz M.* Deutschland von 1476 bis 1648 (Von der frühbürgerlichen Revolution bis zum Westfälischen Frieden) / M. Steinmetz. — Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1965. — S. 187.

¹⁵ *Arnhardt G.* Schulpforte — eine Schule im Zeichen der humanistischen Bildungstradition / G. Arnhardt. — Berlin: Volk und Wissen, 1983. — S. 21.

Територіальна влада звертала увагу на освітній рівень шкільного персоналу: зокрема, викладачі і перший ректор школи у Пфорті Й. Гігас були випускниками Лейпцизького університету¹⁶.

Лютеранська конфесіоналізація не тільки посилила зв'язки між середніми та вищими навчальними закладами, а мала безпосередній вплив і на університети, розташовані на території Саксонії. Згадана вище криза в системі вищої освіти 20-х рр. XVI ст. тут була подолана швидше, ніж в інших регіонах. Так, зокрема, у Лейпцизькому університеті за часів пізньої Реформації навчалось 4400 студентів, у Віттенберзькому університеті — 2000¹⁷. Можливо, це пов'язано з планомірною підтримкою університетів князівською владою, зацікавленою в підготовці кадрів священнослужителів та службовців. Наприклад, у Лейпцизькому університеті надавалося 100 князівських стипендій для занять на теологічному факультеті.

Матеріальне становище викладачів університетів на цей час покращувалося, передусім, завдяки регламентації заробітної платні. Найвищою вона була у професора грецької та латинської мови (цю посаду в Лейпцизькому університеті обіймав видатний гуманіст і реформатор Йоахім Камерарій) — 300 гульденів на рік; професор грецької філософії отримував 150 гульденів, професор математики — 100 гульденів, інші професори — 50 гульденів. У 1543 р. на теологічному факультеті Лейпцизького університету відбувається перше присудження вченого ступеня доктора євангелічної теології. Його було присуджено Вольфгангу Ширмейстеру (останньому пріору домініканського монастиря), ректору Каспару Борнеру, викладачу єврейської мови Бернгарду Циглеру, суперінтенденту Йоганну Пфеффінгеру, який читав курс з тлумачення Біблії, й Андреасу Самуелю¹⁸. Ця подія засвідчує прагнення реформаторів зберегти академічні традиції і в умовах конфесійно-політичних перетворень.

Навчання в університетах у конфесійну епоху зазнало деяких трансформацій порівняно з початком XVI ст. Більшої ваги тепер набуло навчання на юридичному факультеті. Рецепція римського права як основи діючого імперського законодавства та розбудови державного бюрократичного апарату зумовлювали збільшення кількості місць, для яких потрібна була вища освіта. Відповідно і здобуття вищої освіти на теологічному факультеті за часів конфесіоналізації стає неодмінною умовою ординації євангелічних священнослужителів, що відрізняло цю систему від середньовічних традицій¹⁹.

Після завершення Шмалькальденської війни 1546–1547 рр., коли внаслідок перемоги католицького угруповання відбувся перехід курфюршества Саксон-

¹⁶ *Arnhardt G. Schulpforte — eine Schule im Zeichen der humanistischen Bildungstradition / G. Arnhardt. — Berlin: Volk und Wissen, 1983. — S. 22.*

¹⁷ *Blanckmeister F. Sächsische Kirchengeschichte / F. Blanckmeister. — Dresden: Sturm, 1899. — S. 147–148.*

¹⁸ *Thomas R. Die Neuordnung der Schulen und der Universität Leipzig / R. Thomas // Das Jahrhundert der Reformation in Sachsen. — Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1989. — S. 123–124.*

¹⁹ *Паульсен Ф. Исторический очерк развития образования в Германии / Ф. Паульсен. — М.: Тип. товарищества Н.Д. Сытина, 1908. — С. 68.*

ського під владу альбертинської лінії, постало питання щодо самої можливості подальшого розвитку євангелічних освітніх закладів. Новий курфюрст Моріц Саксонський мусив рахуватися з громадською думкою, що рішуче заперечувала нав'язування реставрації католицизму на рівні територіальної церковної (і відповідно — шкільної) організації. Імовірно, через це Моріц (який, вочевидь, приєднався до католицьких сил не з ідейних, а із суто прагматичних міркувань) провадив порівняно лояльну політику до євангелічної освіти. Так, зокрема, вже наприкінці 1547 р. було відновлено лекції у Віттенберзькому університеті, а 7 січня 1548 р. курфюрст підтвердив гарантії його фінансового забезпечення. Це дало можливість університету і надалі продовжувати діяльність як центру лютеранства²⁰. Водночас у 1548 р., коли було прийнято Аугсбурзький інтерим, що фактично зводив нанівець учення євангелізму, у курфюршестві Саксонському (особливо в колишніх володіннях ернестинської лінії) відбулась низка антикатолицьких виступів²¹. Урегулювання спірних питань стало можливим за декілька років, після перемоги євангелічного угруповання у «князівській війні» й укладання Пассауського мирного договору 1552 р., згідно з яким євангелічне вчення могло поширюватися в тих територіях Священної Римської імперії, правителі яких дотримувалися Аугсбурзького віросповідання²².

Новий період розвитку саксонських шкіл за часів конфесіоналізації охоплює 1555–1580 рр. — від ухвалення Аугсбурзького релігійного миру до прийняття Саксонського церковного статуту. Весь цей період пов'язаний із перебуванням на територіальному курфюршеському престолі Августа (1553–1586) — брата Моріца Саксонського, загиблого в битві під Зіверсгаузенем. Курфюрст Август вважається в історіографії послідовним прибічником євангелічного вчення. Подальше впровадження лютеранства за часів його правління на території курфюршества Саксонського було пов'язане зі збереженням уваги до розвитку навчальних закладів.

Перевірки шкіл, здійснені в курфюршестві Саксонському протягом проведення генеральної візитації 1555 р., засвідчують: діяльність навчальних закладів підлягала детальній перевірці й оцінці²³. Яскравим доказом, на нашу думку, постає інструкція для здійснення згадуваної візитації. У цьому документі, зокрема, наголошено: всі шкільні вчителі, як і парафіяльні священнослужителі, мають бути проєкзаменовані щодо знання принципів Аугсбурзького віросповідання 1530 р., підтвердженого на території Саксонії у 1551 р. Крім того, візитатори мали перевіряти поведінку шкільного персоналу, наявність потрібного

²⁰ *Junghans H.* Martin Luther und Wittenberg / H. Junghans. — München; Berlin: Koehler und Amelang, 1996. — S. 124.

²¹ *Herrmann J.* Einführung. Die Ereignisse vom 26. Mai 1548 bis zum 8. Januar 1551 / J. Herrmann, G. Wartenberg // Politische Korrespondenz des Herzogs und Kurfürst Moritz von Sachsen. — Berlin: Akademie-Verlag, 1992. — Bd. 4. 26.5.1548 — 8.1.1551. — S. 19–20.

²² Der Ausgang des «Fürstenkriegs»: Passauer Vertrag 1552 / R.A. Müller [Hg.] // Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung. — Stuttgart: Reclam, 2001. — Bd. 3. — S. 462–466.

²³ *Wartenberg G.* Visitationen des Schulwesens im albertinischen Sachsen zwischen 1540 und 1580 / G. Wartenberg // Luther in der Schule. — Bochum: Brockmeyer, 1985. — S. 61.

для занять майна, регулярність отримання заробітної платні і її розміри²⁴. Докладна регламентація контрольних заходів, на наш погляд, свідчить, з одного боку, про поступове вдосконалення територіальної освітньої системи, а з другого — про зацікавленість влади у постійному посиленні власного впливу на школи.

На думку В. Шмідта, на цей час шкільні вчителі за своїм соціальним та майновим статусом перебували між священнослужителями (пасторами) й дячками (кюстерами). Доказом дослідник визначає розмір платні за виконання службових обов'язків. У більшості саксонських шкіл учителі отримували від 30 до 50 флоринів (лише в окремих випадках більше: у школах Лібенверди і Шмідеберга — 60, а у Віттенберзі — 70 флоринів); платня вчителів співу (канторів) становила 25–30 флоринів²⁵. Основне фінансування вчительської праці, як і в 20-і рр. XVI ст., відбувалося з коштів «спільної каси», яка формувалася завдяки внескам бюргерів та селян. Крім того, за навчання кожної дитини батьки додатково сплачували (щомісяця або раз на три місяці) певну суму, яка в різних парафіях могла відрізнятися (найчастіше вона становила 1-2 гроші)²⁶.

Матеріали генеральної візитації 1555 р. засвідчують сумлінне ставлення низки шкільних викладачів (зокрема, випускника Віттенберзького університету Фрідріха Вінклера, який працював у школі в Преттіні²⁷; магістра Андреаса Берге, котрий викладав у Йессені²⁸) до навчання дітей. Водночас ці документи дозволяють дійти висновку, що в багатьох саксонських селах не було передбачено такої посади (вочевидь, через брак коштів у сільській громаді на утримання вчителя). Тому у початкових сільських школах, де не існувало спеціальної посади вчителя, їх роль виконували кюстери. Вони передусім відповідали за навчання дітей основам євангелічного вчення. Як і в попередні десятиліття, основним засобом цього навчання залишався «Малий Катехізіс» Мартіна Лютера. Однак ані вчителі, ані кюстери не могли виголошувати проповіді, оскільки вони, на відміну від священнослужителів, не проходили ординацію²⁹.

²⁴ Überblick über der Kirchenvisitationen des sächsischen Kurkreises / K. Pallas [Hg.] // Die Registraturen der Kirchenvisitationen im Ehemals sächsischen Kurkreise. — Halle: Hendel, 1906. — Т. 1. — S. 51.

²⁵ Schmidt W. Die Kirchen- und Schulvisitation im sächsischen Kurkreise vom Jahre 1555 / W. Schmidt. — Halle: Verein für Reformationsgeschichte, 1906. — H. 2: Die wirtschaftlichen Verhältnisse. — S. 15.

²⁶ 1555. Stadt Prettyn / K. Pallas [Hg.] // Die Registraturen der Kirchenvisitationen im Ehemals sächsischen Kurkreise. — Halle: Hendel, 1908. — Т. 3. — S. 15.

²⁷ 1555. Stadt Prettyn / K. Pallas [Hg.] // Die Registraturen der Kirchenvisitationen im Ehemals sächsischen Kurkreise. — Halle: Hendel, 1908. — Т. 3. — S. 17.

²⁸ 1555. Stadt Jessen / K. Pallas [Hg.] // Die Registraturen der Kirchenvisitationen im Ehemals sächsischen Kurkreise. — Halle: Hendel, 1908. — Т. 3. — S. 213.

²⁹ Thomas R. Die Neuordnung der Schulen und der Universität Leipzig / R. Thomas // Das Jahrhundert der Reformation in Sachsen. — Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1989. — S. 127.

Саме на рівні початкових шкіл курфюршества Саксонського, на нашу думку, проблеми розвитку освіти у другій половині XVI ст. виявилися найбільш гостро. С. Карант-Нанн зазначає: переважно навчання дітей у сільській місцевості відбувалося лише з пізньої осені (або від Різдва) до Великодня. Решту часу діти були зайняті випасом худоби. Дослідниця наводить дані щодо відвідання сільських шкіл лише 2–4 учнями, на що, зокрема, скаржились кантори, які мали проводити заняття з хорових співів³⁰. Суттєву перешкоду для бідних селян становила і необхідність оплати навчання (у 1577 р. вона становила 1 пфенніг на тиждень за 1 дитину). У більшості сільських шкіл внаслідок недостатніх знань кюстерів, які складали у цих навчальних закладах більшість викладацького складу, навчання зводилося до читання і письма німецькою мовою, а також до ознайомлення з «Малим Катехізисом»; латина тут практично не вивчалась³¹.

Виявлення означених проблем під час нової генеральної візитації в курфюршестві Саксонському у 1575 р. змусило владу вдосконалювати існуючі та шукати нові засоби вдосконалення діяльності навчальних закладів. Саксонський церковний статут 1580 р. запровадив єдину форму освіти на всій території курфюршества³². Й. Брунінг пов'язує укладання цього документа із загальним напрямом політики курфюрста Августа щодо зміцнення територіальної державності. Вияв такого курсу дослідник убачає у великій кількості спеціальних мандатів, рескриптів, статутів, які були укладені за часів правління Августа і регулювали головні сфери економічного та суспільно-політичного життя курфюршества Саксонського (зокрема — гірничі статuti 1554, 1571, 1575 рр., монетний статут 1558 р.)³³.

До статуту 1580 р. увійшли розділи, присвячені здійсненню візитацій на території курфюршества. Було дещо змінено їх структуру: тепер візитатори мали з'ясовувати відповідь на певні питання, зведені в декілька тематичних розділів. Огляду стану навчальних закладів було присвячено розділ «Про школи». Він містив такі основні запитання: «За яким статутом пастор перевіряє школи?», «Якими є релігійність, викладацька майстерність і старанність учителів та їх помічників?», «Чи ретельно дотримуються шкільного статуту?», «Чи присутні у школі бідні діти, яких необхідно туди відправляти?». За бажанням візитатора могли бути задані й інші питання³⁴. Можемо зробити висновок, що основні критерії, за якими оцінювалася діяльність учителів, залишалися незмінними: визнання євангелічного вчення і професійна майстерність. На цей час уже були

³⁰ *Karant-Nunn S.C.* The Reality of Early Lutheran Education: The Electoral District of Saxony / S.C. Karant-Nunn // *Lutherjahrbuch*. — 1990. — 57. Jg. — S. 132.

³¹ *Karant-Nunn S.C.* The Reality of Early Lutheran Education: The Electoral District of Saxony / S.C. Karant-Nunn // *Lutherjahrbuch*. — 1990. — 57. Jg. — S. 134–135.

³² *Wartenberg G.* Visitationen des Schulwesens im albertinischen Sachsen zwischen 1540 und 1580 / G. Wartenberg // *Luther in der Schule*. — Bochum: Brockmeyer, 1985. — S. 68.

³³ *Bruning J.* August (1553–1586) / J. Bruning // *Die Herrscher Sachsens. Markgrafen, Kurfürsten, Könige. 1089–1918*. — München: Beck, 2007. — S. 116–117.

³⁴ *Überblick über der Kirchenvisitationen des sächsischen Kurkreises / K. Pallas [Hg.] // Die Registraturen der Kirchenvisitationen im Ehemals sächsischen Kurkreise*. — Halle: Hendel, 1906. — T. 1. — S. 152.

сформульовані регулятивні норми у вигляді спеціальних статутів, дотримання яких могло свідчити про відповідність процесу навчання вимогам, висунутим владою.

Саксонський статут 1580 р. залишав незмінними визначені раніше головні способи впливу влади на школи та університети, але дещо урізноманітнював їх форми. На наш погляд, це передусім стосується регламентації питання щодо князівських стипендіатів. За часів правління курфюрста Августа їх кількість у Віттенберзькому університеті зростає до 150 студентів. Надання стипендії повинне було визначатися не лише професійними знаннями студента, але і його старанністю, що виявлялася у відвіданні лекцій, участі в диспутах, виконанням вправ; враховувалися також участь кандидатів у богослужіннях, їх загальна дисципліна й «християнське виховання»³⁵. У статуті було також наголошено на потребі залучати до університетів «старанних та серйозних» молодих людей, здатних по завершенні навчання працювати в апараті влади, служити в церквах і школах, передусім — на території курфюршества Саксонського. У статуті також міститься порада комплектувати викладацький склад університетів переважно місцевими кадрами³⁶. Це свідчить про виконання вищими школами курфюршества Саксонського своєрідного «державного замовлення», визначеного територіальною владою.

Було також визначено, що кандидати на посаду вчителів мають бути затверджені на цій посаді консисторією (ключовим органом територіальної церковної організації, склад якого призначався самим курфюрстом). Члени консисторії перевіряли як фахові знання майбутніх викладачів (володіння латинською мовою), так і їх релігійність (знання й розуміння Біблії)³⁷. Статут 1580 р. визнав існування різних типів початкових та середніх шкіл — як сільських «німецьких», так і міських «латинських», а також «князівських» шкіл. Їх програма не зазнала суттєвих змін порівняно з попередніми десятиріччями. Як в університетах, так і в школах викладачі мали підтримувати єдність знань та дисципліни³⁸.

³⁵ Des durchlauchtigsten, hochgebornen fürsten und herrn, herrn Augusten, herzogen zu Sachsen a. s. w. Ordnung, ..., gehalten werden sol. 1580 / E. Sehling [Hg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. — Leipzig: Riesland, 1902. — Bd. 1. — S. 409.

³⁶ Des durchlauchtigsten, hochgebornen fürsten und herrn, herrn Augusten, herzogen zu Sachsen a. s. w. Ordnung, ..., gehalten werden sol. 1580 / E. Sehling [Hg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. — Leipzig: Riesland, 1902. — Bd. 1. — S. 362.

³⁷ Des durchlauchtigsten, hochgebornen fürsten und herrn, herrn Augusten, herzogen zu Sachsen a. s. w. Ordnung, ..., gehalten werden sol. 1580 / E. Sehling [Hg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. — Leipzig: Riesland, 1902. — Bd. 1. — S. 406.

³⁸ Des durchlauchtigsten, hochgebornen fürsten und herrn, herrn Augusten, herzogen zu Sachsen a. s. w. Ordnung, ..., gehalten werden sol. 1580 / E. Sehling [Hg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. — Leipzig: Riesland, 1902. — Bd. 1. — S. 363.

Ухвалення Саксонського статуту відбувалося лише за 6 років після відсторонення курфюрстом Августом від влади угруповання філіпістів (канцлера Георга Кракова, професора Каспара Пойцера та ін.). Імовірно, саме прагнення остаточно викоринити вплив кальвіністського вчення, з яким у деяких пунктах зближувалися філіпісти, вплинуло на зміст статуту 1580 р.³⁹ У ньому було наголошено на необхідності недопущення на посаду вчителів (як і священнослужителів) анабаптистів, аріан, прибічників учення Швенкфельда, антитринітаріїв⁴⁰. В умовах оформлення лютеранської ортодоксії така заборона постає цілком закономірним кроком влади, що прагнула підтримувати ідейну єдність у суспільстві. І саме школи, поряд із церковними інститутами, ставали головним засобом впливу на суспільну свідомість.

Дослідники зазначають: у деяких рисах Саксонський статут 1580 р. має подібність до Вюртемберзького статуту 1559 р.⁴¹. С. Карант-Нанн на цій підставі відмовляє тогочасній Саксонії у перебуванні в авангарді релігійних перетворень, а статут 1580 р. не вважає моделлю протестантської освіти⁴². Однак слід врахувати, що в умовах політичної роздробленості німецьких земель того часу навряд чи можливо визначити таку модель і відповідно вказати єдиний центр конфесійно-політичних перетворень, на який би орієнтувалася решта територій. Точніше, на наш погляд, говорити про певну інтеграцію євангелічних (як і католицьких) територій, що мала місце після укладання Аугсбурзького релігійного миру.

У цих умовах звернення саксонської влади до вюртемберзького політика, канцлера Тюбінгенського університету Якоба Андреа може бути розцінене не як втрата лідерства Саксонії в конфесійних перетвореннях, а як крок, зумовлений логікою пошуку єдності євангелічного віросповідання. Укладення Книги Згоди 1580 р. євангелічними теологами дозволило лютеранству конституюватися серед інших напрямів протестантизму⁴³. Тому курфюршество Саксонське у системі Священної Римської імперії наприкінці другої половини XVI ст. зберігає якщо й не чільне, то одне з ключових місць серед євангелічних територій у здійсненні реформ, зокрема — в освітній сфері.

Як же оцінити загальні результати змін у територіальній системі освіти Саксонії за часів конфесіоналізації? В історіографії це питання залишається

³⁹ Bruning J. August (1553–1586) / J. Bruning // Die Herrscher Sachsens. Markgrafen, Kurfürsten, Könige. 1089–1918. — München: Beck, 2007. — S. 118.

⁴⁰ Des durchlauchtigsten, hochgebornen fürsten und herrn, herrn Augusten, herzogen zu Sachsen a. s. w. Ordnung, ..., gehalten werden sol. 1580 / E. Sehling [Hg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. — Leipzig: Riesland, 1902. — Bd. 1. — S. 379.

⁴¹ Kreiker S. Armut, Schule, Obrigkeit: Armenversorgung und Schulwesen in den evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts / S. Kreiker. — Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte, 1997. — S. 128.

⁴² Karant-Nunn S.C. The Reality of Early Lutheran Education: The Electoral District of Saxony / S.C. Karant-Nunn // Lutherjahrbuch. — 1990. — 57. Jg. — S. 131.

⁴³ Прокопьев А.Ю. Германия в эпоху религиозного раскола. 1555–1648 / А.Ю. Прокопьев. — СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2008. — С. 103.

дискусійним. На цей час висунуто точку зору щодо кращої налагодженості шкільної справи в цих землях, а також у Тюрінгії, порівняно з іншими євангелічними територіями⁴⁴, однак це твердження, на наш погляд, варто було б підкріпити відповідними даними (хоча ми усвідомлюємо складність необхідного для їх отримання порівняльного аналізу). Водночас такого ж обґрунтування потребує висновок щодо обмеженості освітніх здобутків лютеранської Реформації внаслідок їх поширення лише на рівні соціальної верхівки саксонських міст та сіл⁴⁵.

Головними досягненнями розбудови саксонських шкіл та університетів за часів конфесіоналізації, на нашу думку, стали оформлення чіткої структури освіти, регламентація навчальних програм, упорядкування матеріального забезпечення викладачів. Водночас диференціація майнового рівня учнів (зокрема — вихідців із селянського середовища) значно утруднювала можливості нижчих верств суспільства здобути освіту. Вирішення цієї проблеми шляхом примусових заходів (під час візитацій) або матеріального стимулювання (запровадження князівських стипендій) могло дати лише частковий ефект. Загальним результатом розвитку освіти в курфюршестві Саксонському протягом 1525–1580 рр. стає її утвердження в якості одного з основних соціальних інститутів. Її діяльність була підпорядкована територіальній владі, зацікавленій у посиленні ідейного впливу на суспільство.

⁴⁴ Прокопьев А.Ю. Германия в эпоху религиозного раскола. 1555–1648 / А.Ю. Прокопьев. — СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2008. — С. 118.

⁴⁵ Karant-Nunn S.C. The Reality of Early Lutheran Education: The Electoral District of Saxony / S.C. Karant-Nunn // Lutherjahrbuch. — 1990. — 57. Jg. — S. 145.